

اَجَل در قرآن و حدیث

دریچه‌ای به ابدیت

علی اسماعیل پور

www.DEHSARA.com

سرشناسه	اسماعیل پور، علی، ۱۳۳۹ -
عنوان و نام پدیدآور	اجل در قرآن و حدیث؛ درپچه‌ای به ابدیت/ علی اسماعیل پور.
مشخصات نشر	رشت : دهسرا.
مشخصات ظاهری	۱۶۰۱ ص.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۱۹۷-۲۵۸-۷
وضعیت فهرست نویسی	فیپا
موضوع	مرگ -- وقت -- جنبه های قرآنی
موضوع	مرگ -- وقت -- احادیث
رده بندی کنگره	الف ۴۰۳ / BP۱۰۴
رده بندی دیویی	۲۹۷/۱۵۹
شماره کتابشناسی ملی	۳۲۲۲۸۹۱

• نام کتاب : اجل در قرآن و حدیث (درپچه‌ای به ابدیت)
• مولف : علی اسماعیل پور
• ناشر: انتشارات دهسرا (ناشر بزرگ‌زیده‌ی ۸۹، ۸۷، ۸۵، ۷۹، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۸، ۱۴۰۳)
دفتر مرکزی و تماس ها: رشت، خ لاکانی، ابتدای خ هفده شهریور
تلفن: ۰۹۷۱-۳۳۲۳۰۳۱۵۵-۳۱۶۰۰۵۵۵-۳۳۲۴۰۰۵۵-۱۳ فکس: ۰۱۳-۳۳۲۴۱۹۷۱
• حروفچینی و صفحه آرایی: انتشارات دهسرا
• طرح جلد : کانون تبلیغاتی دهسرا www.DEHSARA.com
• نوبت چاپ، تاریخ انتشار: چاپ ششم سال ۱۴۰۴
• شمارگان: ۱۰۰ جلد
• تعداد صفحات، قطع: ۱۶۰ صفحه، وزیری
• لیتوگرافی، چاپ و صحافی: لیتوگرافی همراهان، چاپ توکل
• شماره استاندارد بین المللی کتاب: ۹۷۸-۹۶۴-۱۹۷-۲۵۸-۷
• قیمت در سراسر کشور: ۱۹۵،۰۰۰ تومان
www.DEHSARA.com

کلیه‌ی حقوق قانونی و شرعی برای مؤلف و ناشر محفوظ می‌باشد و هیچ شخص حقیقی یا حقوقی، حق تکثیر تمام یا قسمتی از این اثر را نداشته و متخلفان تحت پیگرد قانونی قرار خواهند گرفت.

فهرست

۱۱	مقدمه
۱۵	تمهید: مباحث لغوی
۱۶	أجل از دیدگاه لغت شناسان

بخش اول / مباحث قرآنی

۲۰	فصل اول: کاربرد واژه «أجل» در قرآن
۲۰	فهرست شماره ۱: أجل و مشتقات آن
۲۳	فهرست شماره ۲: فهرست سیاق ابا
۲۵	واژه أجل و چگونگی کاربرد آن در قرآن
۲۶	جدول شماره ۱: میزان تکرار آن در قرآن
۲۷	فصل دوم: آیات أجل در روش تفسیری قرآن به قرآن
۲۸	الف- أجل قریب و معنای آن
۳۰	ب- أجل الله در قرآن کریم
۳۳	ج- أجل معدود و موضوع «رستاخیز»
۳۴	د- أجل بطور مطلق و معانی آن در قرآن
۳۶	هـ- ارتباط «قیامت» با «أجل»
۳۸	فصل سوم: أجل اُمت‌ها از دیدگاه قرآن
۳۸	قرآن و هویت جامعه
۴۱	أجل اُمت‌ها و انواع آن
۴۳	دیدگاه بعضی از علمای اسلامی معاصر

فصل چهارم: آجل مُسمّی از دیدگاه قرآن	۴۵
نقش اعمال نیک در تأخیر آجل	۴۵
قوم نوح و سبب تقدیم اجلشان	۴۶
آسمان ها و زمین و آجل آن دو	۴۶
آجل و اثبات حکمت پروردگار	۴۸
آجل یا نشانه هدایت و رحمت	۴۹
آجل و مهمترین آیه قرآنی آن	۵۰

فصل پنجم: قرآن و بیان دو آجل برای انسان	۵۱
تفاوت آجل انسان با آجل آسمان ها و زمین	۵۱
تفاوت دو آجل از دیدگاه علامه علی احلام	۵۲
نقل اقوال گذشتگان در تفسیر	۵۶
المیزان و وجوه احتمالی آیه	۵۷
نقش ائمه در حل معضلات قرآنی	۵۷
ضرورت وجود هادی در بحث آجل	۶۰
معصومین و تفسیر دو آجل	۶۲
چهار تفاوت میان دو آجل	۶۵
قول شاذ و نادری در تفسیر دو آجل	۶۵
جمع میان دو گونه روایات	۶۶
تعدد یا وحدت آجل	۶۸
دو آجل یا یک آجل در دو جلوه گوناگون	۶۹
علامه طباطبایی و تفسیر آجل مُسمّی	۷۰
آجل مسمی و عدم اختصاص آن به عالم امر	۷۱
آجل الله یا مطلق آجل	۷۴
انسان و دو سرنوشت او	۷۵
نظام آفرینش و حقایق قطعی الوقوع آن	۷۶

ارتباط تغییر سرنوشت با موضوع اجل	۷۷
اصل «بداء» و مبنای قرآنی آن	۷۸
قرآن و محو و اثبات امور	۷۸
مدلول آیه از دیدگاه بعضی از علمای حاضر	۸۲

بخش دوم / مباحث حدیثی

فصل اول: عوامل مؤثر در تأخیر اجل آدمی	۸۶
علم پرستی و نفی علل و عوامل معنوی	۸۶
علل مادی و نقش آن در تأخیر اجل	۸۷
تأثیر علل و عوامل معنوی در تأخیر اجل	۸۸
اجل و تأثیر اعمال گوناگون رآن	۸۹
گناه و سلب نعمت حیات	۹۱
نقش گناه در کوتاهی عمر	۹۲

فصل دوم: علل معنوی افزایش طول عمر

۱- صله رحم	۹۳
الف- پنج روایت در نقش صله رحم	۹۳
ب- چگونگی تأثیر صله رحم در تأخیر اجل	۹۶
۲- صدقه	۹۷
الف- صدقه و نقش آن در اجل	۹۷
ب- دو داستان از زندگی حضرت عیسی علیه السلام	۹۸
ج- پیش گویی عیسی و علت عدم تحقق آن	۱۰۹
د- دو اجل در دو لوح	۱۰۳
۳- نیت خوب و پسندیده	۱۰۵
۴- احترام به پدر و مادر	۱۰۷
الف- خلیفه عباسی و علت کوتاهی عمرش	۱۰۷
ب- طول عمر به دلیل احترام به والدین	۱۰۹

۱۰۹	۵- زیارت قبر امام حسین (علیه السلام)
۱۱۰	۶- بُرو نیکی در حق دیگران
۱۱۱	۷- اجتناب از ظلم و ستم
۱۱۲	۸- طهارت و وضو داشتن
۱۱۲	۹- حسن خلق و اخلاق نیکو
۱۱۳	الف- اصل عمل و عکس العمل
۱۱۳	ب- فرعون و علت مهلت دادن به وی
۱۱۳	۱۰- دعا
۱۱۵	۱۱- توبه
۱۱۵	الف- شأن نزول آیه توبه
۱۱۶	ب- توبه قوم یونس از نظر امام رضا (علیه السلام)
۱۱۷	پیوست ها:
۱۱۸	پیوست شماره ۱: اصل بداء و اهمیت آن در فرهنگ اسلامی
۱۱۹	کتاب هایی در معرفی اصل بداء
۱۲۱	یهود و عدم تغییر سرنوشت و آجل آدمی
۱۲۴	بداء در لغت
۱۲۷	بداء در آئینه کلام متکلمین امامیه
۱۳۰	نتیجه نهایی بحث بداء
۱۳۱	پیوست شماره ۲: آجل و مسائل فقهی آن در قرآن کریم
۱۳۲	واژه آجل و احکام فقهی عده
۱۳۶	پیوست شماره ۳: آجل در قلمرو کلام منظوم
۱۳۸	آجل یا مطلوب نهایی در آئینه کلام برخی از شاعران
۱۴۱	فهرست آیات
۱۴۵	فهرست روایات
۱۴۷	فهرست اشخاص و فرق
۱۵۴	فهرست منابع و مآخذ

از قعر گل سیاه تا اوج زحل کردم همه مشکلات گیتی را حل
بیرون جستم ز قید هر مکر و حیَل هر بند گشاده شد مگر بند آجل

«ابن سینا»

در میان موضوعات مختلف علوم قرآنی موضوع «أجل» از ویژگیهای منحصر به فردی برخوردار است. متکلمین و فلاسفه از موضوع «أجل» گفتگو کرده و آن را به دو قسم «أجل طبیعی» و «أجل اخترامی» تقسیم نموده و در مقام بیان تفاوت آن دو به بحث و گفتگو پرداخته‌اند؛ فقه‌ها بنا به مناسبت به موارد کاربرد واژه «أجل» در آیات الاحکام قرآن کریم در خصوص عده طلاق و رجعت، و سر رسیدن دین و بدهی گفتگو کرده‌اند؛ ادیبان و شاعران از پدیده مرگ به عنوان «أجل» یاد کرده و ضمن ارائه سیمایی خاص از «أجل» جهان بینی و نوع تلقی و نگرش خود را نسبت به نظام آفرینش و حیات برین پس از مرگ ترسیم نموده‌اند؛ و بالاخره مفسران در ذیل آیاتی از قرآن کریم که در آنها به واژه «أجل» اشاره شده است، علاوه بر ارائه مباحث گوناگون در زمینه معارف عقلی مربوط به «أجل»، به دیگر جنبه‌های معرفتی «أجل» در این جنبه‌های «لغوی» و «روائی» آن نیز توجه نموده‌اند، بطوری که کتب تفسیری سه دهه رسانی مشحون از معارف بلند در مباحث یاد شده است.

نگارنده نیز بنا به دلایل مشروحه ذیل «أجل» را بعنوان موضوعی مستقل از سایر موضوعات قرآنی، در این کتاب مورد بحث و بررسی قرار داده است؛

(۱) اهمیت شناخت پدیده «أجل» بعنوان یک مبحث فکری و معرفتی در مباحث «معادشناسی»

(۲) دریافت و استنباط نحوه‌ی تلقی قرآن کریم از این پدیده؛

۳) توجیه عقلانی آجل و انواع آن با بهره‌مندی از اندیشه‌های بلند و ژرف متکلمین و فلاسفه اسلامی؛

۴) برخورداری حیات فردی و اجتماعی انسانها از آثار و تبعات مفید و سودآور اخلاقی و تربیتی این مبحث قرآنی بویژه اثر مطلوب و کمال آفرینی که از رهگذر شناخت عوامل مؤثر در آجل آدمی نصیب محقق می‌شود.

این کتاب در دو بخش اصلی تدارک و ارائه شده است. در بخش اول که به مباحث قرآنی اختصاص یافته مبنای کاریک تحقیق موضوعی در قرآن با روشی به شرح ذیل بوده است:

۱) تهیه فهرستی دقیق از نشانی آیاتی از قرآن کریم که عین کلمه «آجل» در آنها بکار رفته است؛

۲) تهیه فهرستی تکمیلی از نشانی آیاتی از قرآن کریم که کلمات هم خانواده «آجل» در آنها بکار رفته است؛ زیرا تنها راه تدبر صحیح و مثمر در قرآن کریم دست یافتن به توضیح و بیان مفاهیم و معارف هر آیه از قرآن با استفاده از نظایر آن آیه در دیگر مواضع قرآن کریم است، و بهترین و مطمئن‌ترین شیوه برای دسترسی به نظایر در قرآن، همانا بهره‌گیری از پدیده تکرار کلمه موضوع در آیات و سوره‌های مختلف و مشترکات لفظی آیات، از جمله حضور کلمات هم خانواده کلمه اصلی موضوع تحقیق، خواهد بود.

۳) تلفیق دو فهرست مذکور و مرتب گردانیدن آیات، به ترتیب آخر به اول قرآن؛ زیرا با استمداد از این ترتیب محقق می‌تواند در مسیر تحقیق موضوع مورد نظر قرآن کریم همواره از آیات مکی به مدنی و از بیان‌های اجمالی قرآن به بیان‌های تفصیلی سیر کند.

۴) قرار دادن فهرست‌ها در دو جدول جامع و گویا و مشتمل بر شماره ردیف آیات اصلی؛ نشانی دقیق آیات عین کلمه یا کلمات هم خانواده موضوع تحقیق که در هر آیه اصلی به کار رفته؛ و محدوده سیاق آیات اصلی موضوع تحقیق، زیرا، فهم صحیح هر آیه

از قرآن کریم و کمال نسبی دریافت محقق از مفاهیم آن، منوط و مشروط به تدبر کافی در سیاق آن آیه خواهد بود. در سیاق آیه ۵۰، «أَجَلٌ مُّدَّتْ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (۵) تهیه و تکمیل فیش‌های تحقیق موضوعی و مفهوم‌یابی از آیات اصلی و فرعی موضوع تحقیق مطابق الگوهای عملی ارائه شده در المیزان علامه طباطبائی^۱ و مقایسه نتایج تحقیق با نظرات مفسران عظام و دیگر علمای اسلامی.

برای تهیه فهرست‌ها و تعیین محدوده سیاق‌های آیات قرآنی و تدارک فیش‌های تحقیق موضوعی از مقاله «روش‌های مطالعه و تحقیق در قرآن مجید» استفاده شده است.^۱ و اما بخش دوم کتاب که اختصاص به مباحث حدیثی دارد بشرح ذیل تهیه و تنظیم گردیده است:

(۱) تهیه فهرستی از نشانی روایات در کتب حدیثی که کلمه «أَجَل» یا کلمات هم خانواده آن در آنها بکار رفته است که این امر نیز با برخورداری از کتاب معجم بحار الانوار عملی گردید.

(۲) مرتب گردانیدن روایات براساس موضوع مورد اشاره آنها؛

(۳) مفهوم‌یابی از متن روایات و نقد و بررسی آنها

(۴) استفاده از تفاسیر روایی مانند نورالثقلین، برهان و غیره نه در ذیل آیات أَجَل متذکر بیانات حضرات معصومین^{علیهم‌السلام} گردیده‌اند؛

ضمناً برای اینکه تحقیق عرضه شده از جامعیت لازم برخوردار باشد مباحث کلامی، فقهی و ادبی موضوع «أَجَل» در سه پیوست جداگانه ضمیمه کتاب شده است.

در پایان ذکر این نکته ضرورت دارد که شالوده‌ی اصلی این کتاب - پیش از این - با عنوان «أَجَل در قرآن و حدیث» توسط نگارنده بعنوان موضوع پایان‌نامه جهت اخذ مدرک تحصیلی «کارشناسی ارشد»

۱- لسانی فشارکی، محمدعلی، «روشهای مطالعه و تحقیق در قرآن مجید»، هشتمین کنگره بزرگداشت علامه طباطبائی و بررسی آثار و افکار ایشان، تبریز، ۱۳۷۲ ش.

در رشته «قرآن و حدیث» با راهنمایی استاد گرانمایه جناب آقای دکتر محمدعلی لسانی فشارکی در سال ۱۳۷۵ در دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج تهیه و آرایه گردیده است که اکنون اصلاحات و اضافات و با همان عنوان «أجل در قرآن و حدیث» به پیشگاه شما خوانندگان محترم تقدیم می‌گردد.

رشت - علی اسماعیل پور

۱۳۹۲

www.ketab.ir

لغت‌شناسان برای واژه «أَجَلَ» سه معنای متفاوت ذیل را ذکر کرده‌اند:

۱- مَدَّتْ مُعَيَّن. چنانکه گفته می‌شود هر فرد یا امتی أَجَلی دارد یعنی بهره و مدت و زمان معینی از حیات و هستی دارد که به آن ختم می‌گردد. و لذا در کتب لغت چون مفردات راغب، لسان العرب، مصباح المنیر، اقرب الموارد، مجمع البحرین و قاموس قرآن یکی از معانی «أَجَلَ» را «مُدَّةُ الشَّيْءِ» یعنی مدت و زمان معین برای هر چیزی دانسته‌اند.

۲- آخرُ مُدَّت. چنانکه در «مُعْجَم مَقَائِيسِ اللُّغَةِ، مِنْجَدِ الطَّلَافِ، قَامُوسِ قُرْآن، لِسَانِ الْعَرَبِ وَ دَايِرَةِ الْفَرَاہِ» در فرهنگ قرآن، آمده است:

«غَايَةُ الْوَقْتِ فِي مَحَلِّ الدِّينِ وَ غَيْرِهِ وَ يَأْتِي غَايَةَ الْوَقْتِ فِي الْمَوْتِ وَ حُلُولِ الدِّينِ وَ غَيْرِهِ...

یعنی أَجَلَ زمان فرا رسیدن یا مه‌عد پرداخت وام است و سر رسید بازپرداخت آن و یا لحظه بسر آمدن حیات (مرگ) - واه - بود.

۳- أَجَلَ در کتب لغت به معنای «آری» نیز آمده است. برخی قاموس‌ها چون، لسان العرب، اقرب الموارد، به یک تفاوت ظریف و دقیقی میان نَعَم و أَجَلَ (که هر دو عربی و به معنای آری، می‌باشد) اشاره شده است و آن این است که أَجَلَ در مقام تصدیق یک خبر بهتر از «نَعَم» و «نَعَم» در مقام جواب یک استفتاء، بهتر از «أَجَلَ» می‌باشد چنانکه اگر گفته شود «سوف تذهب» بزودی می‌روی - باید گفت «أَجَلَ» و هنگامی که سؤال می‌شود «أَتَذْهَبُ» آیا می‌روی؟ - باید گفت «نَعَم».

ابن هشام انصاری (متوفای سال ۷۶۱ ه.ق) می‌نویسد:

«کسانی چون زمخشری و ابن مالک کاربرد واژه أَجَلَ [به معنای نعم یا آری] را مختص به قضیه خبری می‌دانند و استعمال آن را در قضیه استفهامی روانمی‌دارند^۱ لازم به یادآوری است که میان سه معنای یاد شده برای واژه «أَجَلَ» تنها دو معنای آن (مدت

۱- انصاری، ابن هشام، مغنی اللیب عن کتب الاعاریب، باب اول، ج ۱، ص ۲۹.

معین و آخر مدت) در قرآن کریم استعمال شده است و در هیچیک از آیات قرآنی «أجل» به معنای «آری» آن بکار نرفته است.

قرآن کریم در مقام بیان محدودیت عمر در زمین و آسمان، انسان و اجتماع بشری از الفاظ و تعابیر متعددی مدد گرفته است که از آن جمله می‌توان به واژه «أجل» اشاره کرد. قرآن کریم می‌فرماید:

«مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى»^۱

«خداوند متعال آسمان‌ها و زمین و آنچه در میان آن دو است جز بحق و مدت معین نیافریده است» آیه گیمه یاد شده بطور واضح و روشن - دلالت دارد که آسمان‌ها و زمین و تمامی مخارفات میان آن دو، از نظر هستی و وجودی از محدودیت زمانی ویژه‌ای برخوردارند و تا آنکه بنادانه به این هیأت و صورت باقی نمی‌مانند.